

Historická mluvnice 2

prameny poznání vývoje jazyka

- **(rekonstrukce – předhistorické období)**
- **primární prameny**
  - souvislé
  - nesouvislé
    - bohemismy, bohemika, glosy, přípisky, zlomky
- **sekundární prameny**
  - slovníky, gramatiky, Vokabulář webový, korpusy

primární prameny

- souvislé od poč. 14. stol.
- zlomkovitost nemusí být charakteristická pouze pro staré texty
  - např. *Alexandreida* (13./14. stol.) → dochovány $2/5$, *Mastičkář* (14. stol.) = pouze část větší hry
  - ale i Komenského slovník *Thesaurus linguae Bohemicae* (dochovalo se skrze Rosův slovník)
- nesouvislé: bohemika, glosy, přípisky, zlomky

bohemismus

= jazykový prostředek přejatý do jiného jazyka z češtiny nebo podle češtiny v něm vytvořený

- průnik už do staroslověnských textů
  - *Kyjevské listy* (10. stol.)
    - např. c za št: kanonické památky *pomošť* X *Kijevské listy pomocь*
←KJ vznikly až na české/moravské půdě oproti kanonickým spisům dovezeným
  - *Pražské zlomky hlaholské* (11. stol.)
    - i morfologie: slovesa s předponou vy- místo původní iz-

bohemikum

- české slovo v cizojazyčném textu
- vlastní jména
- termíny (právnícké), názvy profesí, institucí apod.

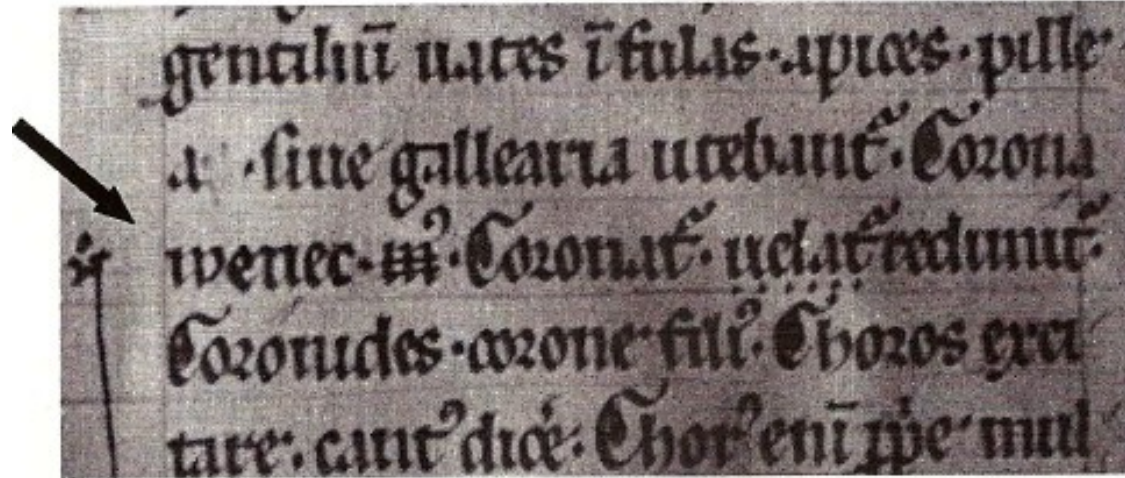
bohemikum

- Kosmova kronika *Cronica Boemorum*
- hydronyma: *Gutna, Uzkca, Brocnica, Silvana, Msa, Luka*

Castro autem vocato Boruoy qui p̄m̄ dicitur baptizatus est amencabile
Meridie quo innotuit sub temporibus Arnulphi imperis & Hucoplade
cuius nominis regis. Nec superfluum est iudicium quod referunt fama audiamus
hinc op̄i nro hoc est loco summam litterarum apud in serere bellum. quod olim
ante retro dicitur imperi ducis Nellan impero quod dicitur Cuius loco confer
ni est in boemos & Luchanos quoniam a modicis ab urbe Saxe. uocet
tantum Saxones. Vnde autem antiqua inueniuntur ex tracto Luchano notum
pretere sub silentio. Quippe illa distinguitur p̄m̄ta quinq; regionibus locorum
p̄ compendia. Prima regio est sita orientium nomine Gutia. Secunda ex utroque
parte est flumini Vhlea. Tertia extendit p̄m̄ta torrentis Bivemid.
Quarta quod siluana dicitur sita est in finibus fluminis Msa. Quinta quod dicitur
dicitur dicitur Lule pulcherrima visu. & nullum visu. ac uberrima facis. nec in
& humidissima p̄m̄ta est & non ipsa regio dicitur quod Lule laque p̄m̄
de. Ceterum hinc regio p̄m̄ta longe antequam Saxe urbs condita foret est in habitata
hinc recte et in uole. ut dicitur in Luchano municipi. His p̄m̄ta dicitur nomine
Willelmo autem belluicis & in belluicis armis animos. ac consiliis super modum
dolosis. p̄m̄ta plus se se potuisset dicitur. si fors supp̄m̄ta clausisset in
sine infelicis. Nam tunc hinc frequenter suscipiat bellum. & p̄m̄ta marce

glosa

= poznámka na okraji nebo uvnitř textu, jejímž úkolem je blíže objasnit nebo upřesnit význam nesnadno pochopitelné pasáže či slova

přípisek

- první česká věta

Pavel dal jest Ploskovicích zem' u. Vlachs dal jest Dolás zem' u bogu i sv'atému Ščepánu se dvěma dušníkoma, Bogučēja a Sedlatu.

- Albertus Bohemus
  - české přípisky v latinském deníku (kryptická funkce)
- chorální kniha svatojiřská

svatojiřské pŕípisky

Lector Vitus nekrásný kurvy syn.

sekundární prameny

- *Stará čeština pro nefilology* Pleskalová, 2001
- *Vývoj českého souvětí* Bauer, 1960
- *Historická mluvnice česká III: Skladba* Trávníček, 1956
- *Historická mluvnice češtiny* Lamprecht–Šlosar–Bauer, 1986

Vokabulář webový

- <https://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ovokabulari&o=ovokabulari>
- oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR
- textové, obrazové a zvukové zdroje k poznání historické češtiny
- slovníky, mluvnice, textové banky, audioknihy
- heslo *holka, kokot*

syntax ve vývoji češtiny

- důležitý milník pro vývoj syntaxe – vznik psané podoby jazyka
  - potřeba nahradit specifické prostředky mluveného jazyka (gesta, intonace, mimika, přítomnost adresáta, ...)
- rozvíjející se společnost → vyjádření složitých myšlenkových vztahů
- vliv jazyků s velkou kulturní prestiží – latina
  - přímo (pronikání latinských konstrukcí při překladech)
  - nepřímo (podněty k tvoření domácích konstrukcí)

etapy syntaktického vývoje

1. **předhistorické období** (do konce 13. stol.)
2. **konec 13. stol. – začátek 15. stol.**
3. **15. stol.**
4. **humanistické období** (16. stol. – polovina 17. stol.)
  - detailněji viz jiná prezentace
5. **barokní (pobělohorské) období** (2. pol. 17. stol. – 18. stol.)
6. **období nové češtiny** (od NO – dovčil 😊)

1. období: předhistorické

- do konce 13. stol.
- předhistorické (pra-) = bez písemných památek
- jednoduchá syntaktická stavba
  - ← praslovanština

2. období: konec 13. stol. – začátek 15. stol.

- první rozmach spisovného jazyka → formování s. systému
- a) starobylé konstrukce
- b) krystalizace spojek a dalších s. prostředků
- c) překonávání nevyhraněnosti spojovacích výrazů
  - *ač* uvozuje věty podmínkové i přípustkové
- d) neustálená podoba spojovacích výrazů
  - *neb, nebo, neboť, nebť* = nč. vylučovací *nebo*
- e) archaické nedochované spojovací výrazy
  - *jeliže*
- f) postupně zřetelnější hranice mezi větami/souvětími
  - + postupné rozlišování souřadného a podřadného souvětí
- g) překonávání volného vztahu mezi větami/VČ

3. období: 15. stol.

- sbližování mluveného jazyka s psaným (spisovným)
  - vliv na syntaktické prostředky
- a) specifikace spojovacích výrazů
  - *ač* přestává uvozovat podmínkové věty, zůstává pouze pro přípustkové
- b) zánik některých starobylých spojek a konstrukcí
- c) ustalování podob spojovacích prostředků
- d) vznik nových spojovacích prostředků
  - *ba* vyjádření stupňovacího vztahu

4. období: humanistické

- 16. stol. – pol. 17. stol.
- vytvořeny všechny souvětné typy
- stabilizovány základní spojovací prostředky
- uvědomělé pěstování spisovného jazyka (č. se vyrovná klasickým vzorům!)
- vzdálení spisovného jazyka od mluveného
- podrobněji zvlášť

5. období: barokní

- pol. 17. stol. – 18. stol.
- omezení funkcí češtiny
  - ztráta vzdělaného publika i autorů (emigrace)
- nižší/střední styl
- méně propracovaná syntaktická stavba

6. období: nová čeština

- od NO – doted'
- viz předmět Syntax :D

jednoduchá věta

- podle postoje mluvčího

1. oznamovací věta

2. tázací věta

3. žadací věta

= rozkazovací + přací

oznamovací věta

- zhruba stejná podoba jako v nové češtině (NČ)
- důsledně kondicionál při vyjadřování dějů nereálných, podmíněných, žádoucích, u nesmělého tvrzení
  - *lépe by bylo orati než v neděli tancěvati*
- citově zabarvené věty – zvolací intonace
  - nejčastěji uvozující příslovce *kak(o)*
  - během 15. a 16. stol. nahrazeno za *jak, jako*
  - *kako divné jest jmě tvé!* X *jak důstojné jest jméno tvé!*

tázací věta: a) doplňovací otázky

- výrazná změna pouze v repertoáru tázacích zájmen
- *kak(o), kaký, ký, kakový, čemu, poč, nač*
  - *kak sě máš?*
- během 15. a 16. stol.:
  - *kak(o), kaký* → *jak, jaký*
  - *ký, kakový* → *zánik*
  - *čemu, poč, nač* → *proč*

tázací věta: b) zjišťovací otázky

- téměř závazné užití částice
- *-li (l')*
  - *Rubíne, skoro-li mé masti budú?*
  - do NČ dochováno jen jako archaismu
- ostatní částice (*zda, čili, či, ...*) – většinou otázky citově zabarvené
  - *čili hněvati se bude?*
- + *čili* – uvozování vylučovacích otázek
  - *budú jiesti maso býkové, čili krev kozlovú budú píti?*
- NČ – částice u citově zabarvených otázek

rozkazovací věta

- širší uplatnění imperativu (neexistoval opisný rozkazovací způsob)
- prostý imperativ i při výzvě určené 3. os.
  - *znamenaj to člověk všaký, zpoviedajte se tobě všickni králové zemští*
- od 15. stol. také imperativ opsaný
  - částice *at'/necht'* + oznamovací způsob (indikativ)
  - *nechat' jiní, kdo chce, brebcí, ty mlč*
  - částice v různé míře i v NČ

přací věta

- částice ***ké, kéž, bodejt'***
  - i v NČ – trochu jiné užití
- ojedinele místo částic kondicionál
  - ***protož by ty se pokořil a pustil od svého bluda***
- časem pouhý kondicionál nahrazen → ***aby, kdyby***
  - ***ó kdybychom raději zůstali za Jordánem***

vyjadřování záporu

- zápornky *ne* a *ni*
- *ne* → ke slovesu; *ni* samostatně, později splývá se zájmenem/příslovcem
  - *ni sě s kým o to potáza X s nikým se o tom neporadil*
  - někdy opakování předložky před *ni* i zájmenem ***v ni v čem takovém***
- odlišnost od NČ – věta s jedním/více záporů
  - *i jedna žena mužem jista nebieše, ni čso je mi známo X nic mi není známo NČ*
- postupné prosazování dnešního způsobu
  - několik záporů
  - *ni* jeden celek s příslovci a zájmeny

vyjadřování záporu: genitiv záporový

- **přechodná slovesa** (= tranzitivní)
  - v NČ se pojí s přímým pádem (akuzativ)
- téměř pravidelně vazba s předmětem v genitivu (2. pád)
  - *otčíka již nejměješe, matky také nevidieše*
- ustupuje od 16. stol.
- ale
  - některá slovesa dodnes alternují (obě možnosti)
  - *cenit si, dosáhnout, nabýt, okusit*

1) věty s významem možnosti, nutnosti, záměru

- pomocí konstrukce **dativ + spona + infinitiv významového slovesa**
  - dativ vyjadřuje konkrétního činitele děje (obecný se nevyjadřoval)
  - spona – tvar 3. os. *být* (v různém čase – *jest*, *bieše***CHK!!**)
- ***mněť jest s tohoto světa sníti, co mi učiniti s tobú?, nejednu pohanskú paní bieše viděti slziece***
- postupně ustupoval
- NČ – ojedinělé archaismy
  - ***Čechům bylo ustupovati***

2) věty s významem možnosti, nutnosti, záměru

- modální sloveso + infinitiv plnovýznamového slovesa
  - = *musiti*, *chtieti*, *jmieti* (mít povinnost), *moci*, *drbiti* (= musiti, z něm. *dürfen*), *neroditi* (= nechtíti)
- *Přemysl nerodi s nimi jěti* (nechtěl jet)
- *neroditi* – hl. v záporových imperativech (zesílení zákazu)
  - *nerod'te sě vínem opíjeti*
- zdvořilý rozkaz – *ráčiti*
  - *páni, račte slyšeti*
- *smieti* = původně *odvážit se*, postupně modální význam *smět*

3) věty s významem možnosti, nutnosti, záměru

- pomocí modálních predikativ
- *lzě, nelzě, třeba, netřeba, potřeba, potřěbie*
- *u boha všecko lzě jest*
- všechna se nedochovala + přibyla *nutno, dlužno* (přejímka z ruštiny)

syntaktická specifika humanistického období

1) neshodné přívlastky → před jméno

předešlých časův historie (NČ *historie předešlých časů*)

2) shodné přívlastky → za jméno

přišel čas porodu ženy jmenované, porodila syna pěkného a utěšeného (NČ *jmenované ženy*)

3) připojování samostatných vět pomocí relativ

...stala se témuž tělu poslední sláva světa tohoto. Kteréžto tělo mrtvé přenešeno jest na hrad... (NČ *a to mrtvé tělo*)

syntaktická specifika humanistického období

4) vkládání (interpozice) rozvíjejících VČ/vět dovnitř rozvíjených částí

takový života způsob (NČ *takový způsob života*)

tak nesčíslné létajících smrti střel množství (NČ *tak nesčíslné množství létajících střel smrti*)

5) důraznější kladení slovesa v určitém tvaru na konec věty než dříve

syntaktická specifika humanistického období

6) napodobování latinských vazeb akuzativu s infinitivem

rozuměl jsem býti marné tohoto světa kochání

→ převod: slovo v akuzativu → nominativ, stane se podmětem
infinitiv → příslušný tvar, stane se přísudkem

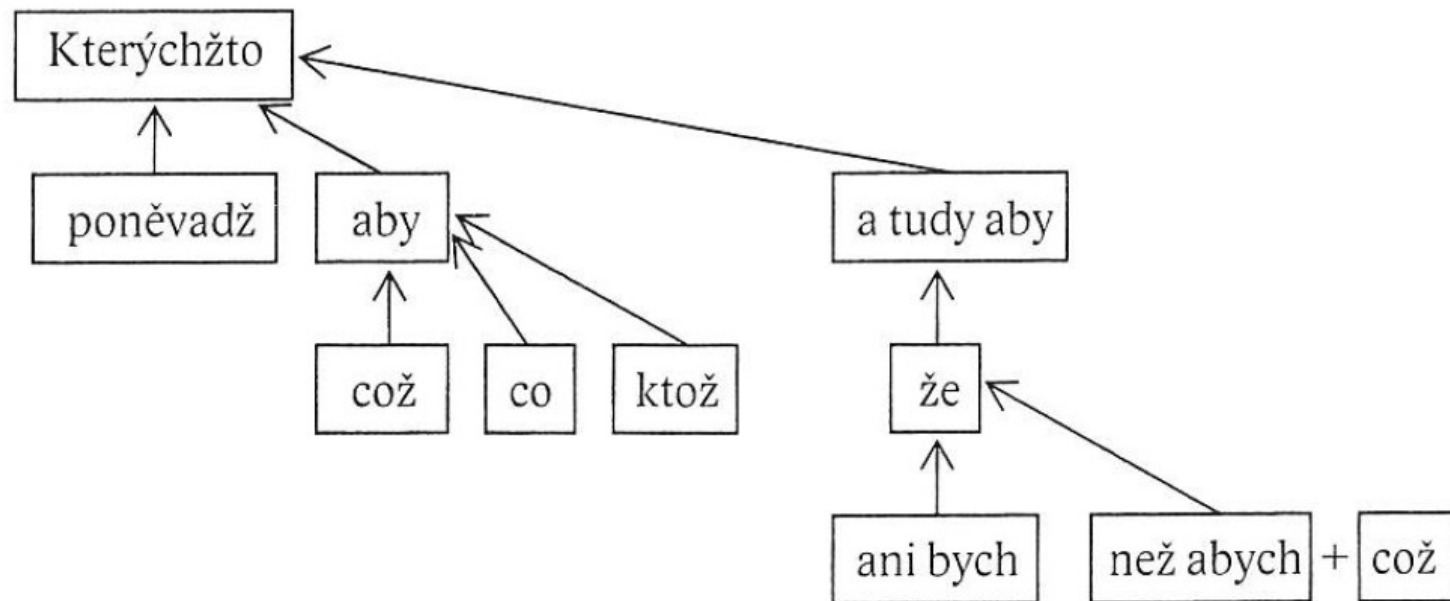
NČ *rozuměl jsem, že je marné kochání tohoto světa*

syntaktická specifika humanistického období

- **perioda** = složité souvětí tvořící uzavřený významový celek
  - rozčleněno hlavně dvojtečkou na souměrně konstruované předvětí a závětí
  - důsledné uplatňování syntaktických latinismů

Kterýchžto knih, poněvadž pro užitečné dobré mnohým nespáním, rozličným úsilím, častým myšlením, čtením desk a nálezov starých ustavičným pracně jsou složeny, žádnému jsem nechtěl nadepsati a jich titule dáti než Vaší královské Milosti, pánu země této i svému najmilostivějšímu, aby což pro užitek obecný mnohým psáno jest, žádnému nebylo jednomu, zvláštní osobě, připsáno, než k tomu, ktož těmi všemi vládne a všecko v zemi mocně a pokojně spravuje: a tudy úmysl můj ode všech aby poznán byl, že jsem toho pro žádné darov očekávanie, pro žádné odplaty ani pro chlubenie mrzké na se nevzal, ani abych se komu jinému chtěl zachovati kromě Vaší Milosti královské, než abych mnohým anebo všem, což na mně jest, vóbec užitečně poslužil.

Kterýchžto knih, poněvadž pro užitečné dobré mnohým nespáním, rozličným úsilím, častým myšlením, čtením desk a nálezov starých ustavičným pracně jsou složeny, žádnému jsem nechtěl nadepsati a jich titule dáti než Vaší královské Milosti, pánu země této i svému najmilostivějšímu, aby což pro užitek obecný mnohým psáno jest, žádnému nebylo jednomu, zvláštní osobě, připsáno, než k tomu, ktož těmi všemi vládne a všecko v zemi mocně a pokojně spravuje: a tudy úmysl můj ode všech aby poznán byl, že jsem toho pro žádný darov očekávanie, pro žádný odplaty ani pro chlubenie mrzké na se nevzal, ani abych se komu jinému chtěl zachovati kromě Vaší Milosti královské, než abych mnohým anebo všem, což na mně jest, vóbec užitečně poslužil.

větné členy: podmět

- od počátku nejčastěji nominativ podstatného jména, popř. zpodstatnělého přídavného jména, zájmena
- *vinný jě sě Libušě haněti (viník)*
- *ten mužbojstva sě dočini*

větné členy: přísudek

- převládá slovesný
- jmenný přísudek se sponou – specifika proti dnešku

přísudek jmenný se sponou

- **spona** (urč. tvar slovesa *býti*)
  - ve 3. os. ind. prez. často **vynechávána** (do novočeských překladů se doplňuje)
  - *Hospodin mi pomocník*
- **jmenná část substantivní**
  - nejčastěji nominativ (i tam, kde dnes instrumentál)
  - *syn bud' mi, jenž jest byl starosta mnohých klášteruov*
- **jmenná část adjektivní**
  - většinou nominativ – instrumentál, když spona význam *stát se* nebo šlo o zpodstatnělé adjektivum
  - *aby zlé dobrým bylo*
- **jmenná část po sponě *býti* také aktivní participium**
  - s-ové do konce 14. stol, nt-ové do 16. stol.
  - *kdež byl dříve slůživ, jenžto mi byl věrně slůže* (který mi věrně sloužil)

větné členy: předmět

- mnoho sloves předmět v jiném pádě než dnes
- hojnost genitivních vazeb (2. pád)
- předmět v genitivu – slovesa vyjadřující smyslové vnímání + *prositi, přieti (přát)*, slovesa s předponou *po-*, *do-*
  - *slyš těchto nových řečí, pozvavše za mírem slovutnějších do Vyšehrada*
- **genitiv partitivní** – předmět je dějem zasažen jen částečně
  - *kazachu jemu octa s žlučí dáti*
- **genitiv odlukový** - po slovesech vyjadřujících separaci, předpony *ot-*, *u-*
  - *však jsem toho ujíti nemohl*

větné členy: předmět

- postupně genitivní vazby ustupují akuzativním (4. pád)
  - hlavně v 17. stol.
  - pokračuje dodnes (*užít něco/něčeho*)
- dativní vazby – méně změn
  - ***dívati se čemu*** (*diviti se* i *dívati se*), ***nalezli jej, an se dívá dělníkuom***
- vazby jednotlivých sloves uvedeny ve staročeských slovnících

větné členy: příslovečné určení

- není řízeno svým nadřazeným členem (= přimykání)
- některé se nedochovaly
- **PU místa a času – bezpředložkový lokál!**
  - *aby zimě i létě ovoce na tobě bylo*
- **PU času – častěji v genitivu/instrumentálu než dnes**
  - *jednoho dne, tú dobú, když jest oněmi třmi dny v hrobu ležal (ony tři dny)*
- **PU příčiny – instrumentál**
  - *ty lkáš chodobu*
  - dodnes: *umřít hladem*

větné členy: přívlastek

- typické – shodné přívlastky se široce vztahovanými adjektivy (proti přesnějším přívlastkům neshodným)
  - ***milost ženská*** (láska k ženě), ***vinné sbieranie*** (sbírání vína), ***prietelská válka*** (válka přátel), ***trud cestný*** (únava z cesty)
- **přívlastňování určité osobě** – důsledně přívlastňovacím adjektivem (i v případě rozvitého jména)
  - ***z králova Herodova města*** (z města krále Heroda)
  - **tvořila se i od neživotných jmen**
    - ***k opravení ohně oltářova***

přechodníky

- často vyjadřovaly doprovodný děj k ději hlavnímu
- dochovaly se do NČ
- dnes ve větě = doplněk podmětu, ale sdělení jako vedlejší věta (hl. časová)
- **rozdíl**
  - a) od **nedokonavých** sloves → vyjadřovaly **současnost** s hlavním dějem
  - b) od **dokonavých** sloves → vyjadřovaly **předčasnost** před hlavním dějem
  - *bděli stád svých střežíce (střežíce); přečta listy král pohanský poče sě tomu diviti*

souvětí ve staré češtině

- počátek v praslovanské době
- plné rozvinutí ve staré a střední češtině
- ze spojení samostatně stojících vět vedle sebe těsněji spjatých obsahem

- základ = spojení, která se opakovala v určité situaci
- postupné významové přehodnocení → slova s tázacím, zvolacím nebo upozorňovacím významem (hl. příslovce a částice) → spojovací prostředky vyjadřující vztahy mezi spojenými větami

příklad

- ***vizi ež, jsi smělého srdce*** (*vidím to, jsi smělého srdce*)
  - souvětí s VV předmětnou ***vizi, ež jsi smělého srdce***
- stč spojka ***ež (že, ž´)*** ← *je-ž*
  - ukazovací zájmeno *je* + částice *ž* (mění syntaktickou úlohu slova)
- proto ***vizi ež, jsi smělého srdce*** – *ež* je **předmět první věty** = *vidím to*
- přehodnoceno na spojku → **přechod do druhé věty**, kterou připojuje
  - ***vizi, ež jsi smělého srdce***

vedlejší věta obsahová

- specifický typ VV
= věty podmětné, předmětné a přívlastkové
- vyjadřují vlastní obsah toho, co je v řídicí větě pouze nazváno nebo co se v ní hodnotí...
- dělí se na
  - oznamovací
  - tázací
  - žádací

vývoj vedlejších vět

- nebyly tak jasné rozdíly mezi vztahy koordinace a determinace
- občas se používaly stejné prostředky k vyjádření obou vztahů
- ustalovalo se postupně

- podřadné souvětí – jedna věta (vedlejší) rozvíjí druhou (řídící) – mluvnicky se jí podřizuje
- závislost vyjadřuje podřadicí spojovací prostředek i přizpůsobení mluvnické stavby (mění se někdy užití času, způsobu, osoby, nemá samostatnou modální platnost)

vývoj vedlejších vět

- dělí se podle druhů vztahu mezi řídící a vedlejší větou
- dnes jednotlivé typy poměrně výrazně odlišeny
- stará čeština – některé spojovací prostředky k vyjádření mnoha vztahů + zároveň vyjadřovaly daný vztah ne v celé šíři, ale jen nějaký jeho speciální odstín
- spojovací prostředky obvykle několik podob – užívaly se bez významového rozlišení

rozdíly ve spojovacích výrazech

- **a odporovací**
  - *ti vôbec mých slov snad pochválé, a jakž otstúpie dále, což najhoršieho vědie, o mých slovech propovědie (...ale jakmile se vzdálí...)*
- **ač**
  - podmínková: *bóh sešli ráno na mě, až toho zapomanu* (jestliže) – do 15. stol.
  - přípustková: *sdejšie rozkoši, až jsú libé, však je slušie odvrci* (ačkoliv) – dodnes
- **an, ana, ano** (podobně též *ande*)
  - obsahová oznamovací: *měl sem vidění, an muž veliký ke mně přišel* (že)
  - časová: *přišel sem do hospody, ano se již setmievá* (když) – do 19. stol.
  - odporovací: *rád by se byl nasytil mláta, ano jemu nedadiechu* (ale) – do 19. stol.

rozdíly ve spojovacích výrazech

- **až** uvozuje větu
  - vyjadřující děj, který nečekaně přerušil/vystřídal původní děj věty první
    - *nezapěje kokot, až mě zapříš třikrát* (nechápu)
  - vymezující trvání hlavního děje – *dokud ne...* – dodnes v této funkci
    - *dotud se súdichu, až zemi Vladislavovu přisúdichu*
  - účinek – hojně ve 14., 15. stol. – dodnes se užívá
    - *bil jej mezi uši a v srdce, až lev umřel*
  - prosté časové zařazení hlavního děje (na otázku *kdy?*) – dodnes

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***by (bych, by, ...)***

- obsahová oznamovací: sdělení, k němuž má mluvčí výhrady (nejisté, domělé, popřené, nepravdivé, ...)
  - *před Děvín se brachu, mniace, by dievky měchýřem zahrnali (domnívajíce, že zaženou)*
- obsahová žadací – do konce 15. stol.
  - *jě se s pláčem prositi, by mu to böh odpustil (aby)*
- účelová
  - *jemuž jej byl král poručil, by jej čsti, múdrosti učil (aby)*
- podmínková nereálná
  - *snad by ho tu byl zabil, by jemu rány neoslabil Amyntas (kdyby)*

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***doňad(ž), doněd(ž), donid(ž), doňud(ž), doněvad(ž), doňadž*** :D
  - vymezovaly průběh děje hlavní věty – do 15. stol.
  - ***doněvadž tu svatý Amon bieše, dotud oni tu byli***
- ***jak(o)(ž)***
  - obsahová oznamovací
    - ***bě obyčej čata toho, jakože doma nikoho své čeledi neostavili*** (že) – sporadicky 14. stol.
  - ve spojení s kondicionálem (nejistý děj) – dodnes
    - ***podlé něho tak ležala, jako by spala***
  - časová
    - ***a jakož sě jeho dotknú, Přemysl vdruži v zemi otku*** (jakmile)
  - účinková
    - ***byla kdás zima veliká, jakž stala řeka všeliká*** (tak – že, takže)

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***jadyžto, jamž(to)***

- místní věty – během 14. stol. zanikly
- ***jadyž v zemi byla cesta, tahdy vzežhú vsi i města (kudy), jamžto já jdu, tam ty nynie přijíti nemůžeš (kam)***

- ***jedno, jedne***

- výjimkové věty
- ***v každé městě vóz bieše, ten jiného nečinieše, jedno že umrlcě přes celý den vozieše (pouze, jenom)***

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***jeliž(e)***

- časová s odstínem výjimky (*leda když, leda až*), do konce 15. stol.
- po řídící kladné → *až když*, po řídící záporné → *dokud ne*
- ***Judáš pivré cestujě nepřěsta, jeliže sě dobra města*** (dříve nepřestal cestovat, dokud nedosáhl města), ***nikoli neustanu, jeliž pryč puojdeš*** (dokud nepůjdeš/leda až půjdeš)

- ***ješto, ježto***

- odporovací: *kdežto* – do 16. stol.
  - ***velmi sobě škodí, kdož slibuje za cizího, ješto ten kdož nenávidí rukojemstí, bezpečen jest***
- příčinná: *protože* – do 16. stol.
  - ***neboť sem se bál tebe, ježto jsi člověk přísný***

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***kak(o)(ž)***

- obsahové oznamovací – citově zabarvené (samostatné by byly zvolací)
  - + *kterak, kaký*
  - *vizte, kakt' na nich zlato hoří*
- přípustková – reálná přípustka (proto indikativ)
  - ve druhé věta bylo odkazovací ***(a)však*** (*přece*)
  - ***kakž pak jest v tu dobu [ovoce] lacno, však jest pro tu novinu vzácno*** (*ačkoliv – přece*)

- ***leč***

- vylučovací poměr (libovolnost eventualit), opakovaná (*leč – leč*) – do 15. stol.
  - *leč měj mnoho, leč měj málo* (*bud' – nebo*),
- výjimkový poměr – bez opakování – od konce 14. stol. doted'
  - *nemůžeš mým milíkem býti, leč by [bys] byl ritieřem*

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***-li***

- slučovací poměr (několikanásobné otázky) – do 14. stol.
  - *komu nás, otče svatý, ostavíš, komu-li nás po sobě poručíš? (a komu)*
- tázací poměr
  - *počě se Smila tázati, umie-li zlato plavati*
- podmínková reálná (od nejstarších dob dodnes)
  - *jsi-li syn boží, spust' se doluov! (jestliže – doloženo až od 15./16. stol.)*

- ***nalit'***

- obsahové oznamovací – zřídka, zaniklo během 15. stol.
- původně uporozňovací cit. *hle*, nikdy se nestalo skutečnou spojkou
- *Ctirad uzřě, nalit' dievka pláče (že, jak)*

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***nébrž (nýbrž)***

- odporovací (dodnes)

- *však ne proto velebil se, by chtěl jich sbožím vlásti, nýbrž nechtěl jich sboží bráti*

- stupňovací (od 15. stol. dodnes)

- *a tak sluší člověku kúpiti svatú věc, nébrž nebude mítí radosti nebeské, nekúpi-li jie (ba dokonce)*

- ***neda, leda***

- věty účelové s omezovacím významem – *neda* ojedinělé, častější *leda* (dodnes)

- *ty nás takúžto řečí právě potýkáš, leda ty nás proti sobě zbudil a popudil k protivné řeči (jen aby)*

- podmínkové věty s omezovacím významem – vzácné, v 15. stol. zaniklo

- *nebraň jim zlého, nechť což chtie, činie, neda tobě neškodie (jen když)*

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***obáč (obak, obák)***

- pův. příslovce = „tak jako tak; ovšem; jistě“ – blízké odporovací spojce, ale zřídka, v 15. stol. zaniklo

- ***juž bě l'ud dnem se ujiscil, a svět obáč se nezčistil ote všie mraky tmy nocnie (avšak)***

- ***otňadž(to), otňavadž (odňadž, odňavadž)***

- VV místní – celé 14. stol.

- ***bera se k Jeruzalém'u, otňadž pošel (odkud vyšel)***

- ***poňadž, ponidž, poniž, poněž***

- časová s významem *pokud* – do 15. stol.

- ***ponidž jest tu opatem byl, klášterského nic je nežil***

rozdíly ve spojovacích výrazech

- **-ť**

- připojuje se ke slovu stojícímu na prvním místě
- zesiluje slovo a těsněji navazuje na to, co bylo řečeno v předchozí větě
  - *často chvostičtě prodáváta, protoť velikú čest jmáta*
- důvodový poměr mezi větami
  - *jdi od nás, nechcemť učení tvých cest (neboť)*

- **tehdy**

- důsledková – do 16. stol.
  - *pane, však dobré siemě sál na svém poli, odkudž tehdy má stoklasu? (tedy)*

rozdíly ve spojovacích výrazech

- ***točíš, totiž(to)***
  - důvodové a vysvětlovací věty (*totiž*)
  - ***a ona poctivých mravuoov plna bieše, ale jalová, totižto že plodu nemějiše***
- ***tudy, tudiež***
  - pův. místní adverbium, od 16. stol. – důsledkový poměr
  - ***pilně a rádi se s bylinkami obírají a tudy slavné jméno spůsobili (a tedy)***
- ***vňuž > vniž***
  - srovnávací (obvykle srovnání s něčím smyšleným) – ve 14. stol.
  - ***tako na smrt tekú slepě, vňuž ptáci váznú na lepě (jako)***

rozdíly ve spojovacích výrazech

- **za, zali** (starobylá podoba *zdali*)
  - obsahové tázací
    - *ožídal sem, za by kto spolu žělal, za by kto utěšil (zda)* – ojediněle ve 14. stol.
  - účelové s odstínem nejistoty (+ **azda**) – do 15. stol.
    - *podímy tam, řitieři, k tomu hrobu, zať vstane z hrobu v tuto dobu (snad aby)*
- **ž, žeť, žež, žeže, ež, jež, ježe** (starobylá podoba *že*)
  - polyfunkční, např.:
  - obsahová oznamovací
    - *vizi, ež jsi smělého srdce, jež sě smrti nebojíš* (vidím, že...že)
  - účinková
    - *a již jsem nebožtík k tej sirobě přišel, jež nikdie nic nejším, a tak sem osiřel, ež sem i svú hospodyní i své milé dietky šeredně roztratil (takže)*

jednočlenné a dvojčlenné věty

- oba typy čeština zdělila už z praslovanštiny
- s menšími změnami zachováno po celý historický vývoj
- dvojčlenné vždy častější, nebyla však tak ostrá hranice jako dnes
- některé jednočlenné měly dvojčlenný protějšek
  - *nedščilo tři léta a měsiecóv šest VS déšť by nedštil*
  - dodnes možno obojí formou vyjádřit tělesné a duševní stavy (*Někde mě bolí. VS Něco mě bolí.*)

jednočlenné a dvojčlenné věty

- ustoupily jednočlenné s modálním významem, ale přibylo vět s neosobním modálním predikativem
- silně ubylo vět s genitivem záporovým/partitivním v podmětu
  - po formální stránce blízké jednočlenným větám
  - *žádného domu nezůstalo celého VS nezůstal už žádný celý dům*
- jednočlenná podoba – věty s neurčitým činitelem
  - *ubořilo se kus zdi a zabilo dva křesťany*
  - dnes spíš věty s formálním zájmeným podmětem *to (zabilo ho to)*

jednočlenné a dvojčlenné věty

všeobecný/neurčitý osobní činitel

- dnes vyjadřujeme zvratným tvarem slovesa, které není běžně zvratné
  - *říká se, dělá se*
  - toto ve staré češtině velmi zřídka, spíš časem
- ve staré češtině více možností; stejné jako dnes
  - 3. os. pl. mask.
    - *v tom údole vykopávají kakús věc velmi dobrú k jedení*
  - 2. os. sg. častější
    - *nalezneš také lidi, kteřížto na kolenú chodie*

jednočlenné a dvojčlenné věty

všeobecný/neurčitý osobní činitel

- ve staré češtině více možností; jiné než dnes
  - sloveso ve 3. os. sg. mask., kde možno doplnit *člověk*
    - *z sieně do každé komory jíti mohl* („se mohlo“)
    - *nečisté myšlenie modlitbami odpustí* („se odpudí“)
  - pasivum
    - *by na lov v hojněj čsti jěno* („jelo se na lov v hojně nádheře“)
- dnes zachováno v ustálených spojeních:
jako když utne, jako by ho do vody hodil, jako když bičem mrská

útvary s participií

- 4 druhy
  - nt-ové participium
  - konstrukce se zájmenem *kto* + nt-ovým participiem
  - absolutní participiální konstrukce
  - přechodníkové vazby

nt-ové participium

- po slovesech s významem *dělati se, domnívati se o sobě*
činiti se, mnieti (se)
- v nominativu, protože se vztahovalo k podmětu
  - *liška mieše oklamajíc džbána* (domnívala se, že oklamala džbán)
  - *činil se neslyše* (dělal, že neslyší)
- stejný význam jako **vedlejší věty obsahové se spojkou že (stč. by)**
- do konce 16. stol.

nt-ové participium

- po slovesech smyslových vjemů + *naléztí*
- platnost doplňku
- vztahovalo se k předmětu v akuzativu
- často ustrnovalo v množném čísle
- **postupně nahrazeno infinitivem**
- *uzře muže proti sobě stojiec* (uzře muže stát proti sobě)
- *když kokota slyšel pějíce* (když slyšel kohouta zpívat)
- *viděch zahynuvše jěd jeho* (viděl jsem, jak se ztratil jeho jed)

konstrukce se zájmenem *kto* + *nt-* ovým participiem

- po slovese *nebýti* ve významu *neexistovati*
- zastupovaly vedlejší větu obsahovou
- *nenie kto čáky přidada* (není, kdo by dodal naděje)
- už ve 14. stol. jim konkurovaly **věty s kondicionálem** → **zvítězily**
nenie kto pomoha VS nenie, kto by pomohl
- obdobné konstrukce s *čo* po slovese *nevěděti* → nahrazeno VV
  - *nevědieše co odpověda* (nevěděl, co odpovědět)

konstrukce s participii

- ve spojení s *jako* (a jeho variantami) → zastupovaly vedlejší větu srovnávací
- *s těmi jakž moha král se bránieše*
→ *bránil se, jak mohl*

absolutní participiální konstrukce

- napodobování latinského ablativu
- nejčastěji: davit jména + dativ participia nt-ového
  - *a scházejícím jim z huory přikázal jim*
- méně časté genitivní vazby
  - *a ješče jich nevěřících, ale divících pro veselé*
- nikdy nepřešlo do živé češtiny, jen překlady
- po 14. stol. zanikly beze zbytku

přechodníkové vazby

- dochovaly se do nové češtiny
- dnes doplněk k podmětu
- ve staré češtině vyjadřovaly pouhý doprovodný děj k ději hlavnímu
- původní nt-ové participium dnes přechodník přítomný, původní s-ové participium dnes přechodník minulý

přechodníkové vazby: rozdíly

- ve staré češtině oba přechodníky
  - současnost s hlavním dějem – od nedokonavých sloves
  - předčasnost hlavnímu ději – od dokonavých sloves
  - připojovány často spojkou *i* nebo *a*
ona to uslyševši i jala se hořce plakati; jeden panoš lezieše a chrápě
- dnes
  - přítomný přechodník = současnost s hlavním dějem – od nedokonavých sloves
  - přechodník minulý = předčasnost před hlavním dějem – od dokonavých sloves
  - přechodník přítomný od dokonavých sloves → předčasnost v budoucnosti
    - *koupí si psa, aby byla, přijdouc domů, přivítána, jak se sluší a patří*

útvary s infinitivem

- zčásti domácí, zčásti vliv latiny
- po slovesech pohybu vytlačily supinum (protějšek VV účelové – *aby*)
přišel jest hledati a spasiti
- doplňkový infinitiv po slovesech smyslového vnímání
- v překladech vazba z latiny: akuzativ + infinitiv
  - po slovesech vnímání, myšlení a říkání
  - *mním to dobré býti*
  - *když Krista lačna býti vidieše* (viděl lačného)
  - v češtině obzvlášť v době humanistické
    - *viděl jej nepřítele svého býti, znamenal sebe býti mocného*
  - do mluveného jazyka nepronikly, časem se jich zbavila i spisovná čeština